

наполнение современного предметно-выставочного пространства. Определено, что современная музейная экспозиция представляет собой искусственно созданную предметно-пространственную систему, которая отмечается полиструктурностью и включает в себя архитектуру, музейные предметы, коллекции, научно-вспомогательные материалы, тексты, информационные технологии, цифровые ресурсы, организованы в соответствии с идеей или концепцией пространственной организации экспозиционной среды.

Ключевые слова: культурное пространство, культурологическая терминосистема, музейная терминология, музейная экспозиция, предметно-экспозиционная среда.

MUSEUM EXPOSITION: PROBLEMS OF INTERPRETATION OF THE CONCEPT IN CULTURAL RESEARCH

Behal Tariana - postgraduate student, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

The culturological and museological terminology system is analyzed and considered in general. The special attention is paid to a treatment and definition of "museum exposition". It is defined that a contemporary museum exposition is an artificially created subject-dimensional system that characterized by polystructurality and includes architecture, museum subjects, collections, scientific-secondary materials, texts, informational technologies, digital resources which are organized according to the idea and concept of dimensional organization of exposition environment.

Key words: cultural space, culturological terminology, museum exposition, museum terminology, subject-exposition environment.

UDC 069.536:7.01](046)

MUSEUM EXPOSITION: PROBLEMS OF INTERPRETATION OF THE CONCEPT IN CULTURAL RESEARCH

Behal Tariana – postgraduate student, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

The aim of the article is to define and justify the definition of museum exposition based on the analysis of culturological and museological terminology system; to reveal an exhibitional package of contemporary subject-exhibition space.

Research methodology. The following methods were used for achieving the research goal: method of historiographical analysis, which allowed to review and critically comprehend the culturological and museological research of scientists on the outlined topics; historical method that enabled to consider and follow the transformation of museum exposition; systemic method according to which a museum exposition was used as a united system that actively develops and adapts to modernity requirements.

Results. A museological terminology system is analyzed and considered in general. The special attention is paid to a treatment and definition of "museum exposition". It is defined that a contemporary museum exposition is an artificially created subject-dimensional system that characterized by polystructurality and includes architecture, museum subjects, collections, scientific-secondary materials, texts, informational technologies, digital resources which are organized according to the idea and concept of dimensional organization of exposition environment.

Novelty lies in that exhibitional package of contemporary subject-exhibition space is systemically revealed for the first time. The content and essence of a definition of «museum exposition» are clarified.

The practical significance. The key results of the research can be used for searching the new ways of development and expansion of museum exposition.

Key words: cultural space, culturological terminology, museum exposition, museum terminology, subject-exposition environment.

Надійшла до редакції 3.10.2020 р.

УДК 069(477)

НАУКОВО-ДОСЛІДНА РОБОТА В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАПОВІДНИКУ «ХОРТИЦЯ». СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Ольговський Сергій – кандидат історичних наук, професор кафедри музеєзнавства та історико-культурних цінностей, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ;
<https://orcid.org/0000-0002-8677-9312>

DOI <https://doi.org/olgovski@online.ua>

Пустовалов Василь – аспірант кафедри музеєзнавства та історико-культурних цінностей, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ;
<https://orcid.org/0000-0001-7479-3777>

vskutafin@gmail.com

Розглядаються історія вивчення острова Хортиці, його природно-культурний потенціал, виникнення та етапи становлення заповідника на його території. Проаналізовано узагальнюючі роботи різних авторів із досліджуваної теми. Помітний внесок у вивчення острова і в розвиток заповідника зробили Д. Яворницький, Я. Новицький, О. Добровольський, В. Пешанов, Р. Юра, Н. Козачок, В. Іллінський, С. Пустовалов, М. Остапенко, Д. Кобалія та ін. Автори доходять висновку, що в історії вивчення о. Хортиці виділяються етапи: краєзнавчий, загальнонауковий та етап дослідження о. Хортиці в рамках заповідника.

Виявляється популярність заповідника, з'являються популярні природничі та історико-культурні публікації. Проведена робота та виділені етапи стануть у нагоді при подальшому плануванні роботи заповідника.

Ключові слова: заповідник, о. Хортиця, дослідження, культурна спадщина.

Актуальність теми. Найперспективнішими типами заповідників у сучасному світі є комплексні природничі та історико-культурні. Чимало природничих заповідників України мають на своїй території історичні, археологічні та культурні об'єкти. Проте спеціальних підрозділів та досвіду роботи з такими об'єктами вони не мають. Тому аналіз і узагальнення роботи Національного заповідника Хортиця буде корисним для подальшого розвитку природничих заповідників України.

Стан розробки проблеми. Окремі напрями діяльності Національного заповідника «Хортиця» достатньо повно опубліковані. Рекреаційний напрям представлений роботами Кучерявого [12], Кірсанової [6], Шелегеди [18], та Васильєвої [1]. Природничий – роботами Петроченко [15], Козодава, Рубцової [11], історико-культурний та археологічний – роботами Ю. Вілінова [2] Новицького [13], Д. Кобалії [7]. Проте узагальнюючих історіографічних публікацій де б аналізувалися всі напрямки досі немає.

Мета статті полягає в історіографічному аналізі публікацій за всіма напрямками діяльності Національного заповідника «Хортиця» та виявлення на цьому ґрунті періодизації наукової роботи в Заповіднику.

Завдання статті полягає в аналізі наукових публікацій, автори яких використовують матеріал Національного заповідника «Хортиця».

Вклад основного матеріалу. Історія Національного заповідника «Хортиця» бере свій початок у 1958 р., коли острів Хортиця отримав статус пам'ятки природи місцевого значення. Постановою Президії Центрального Комітету КПУ від 31 серпня 1965 р. і Постановою Ради Міністрів України від 18 вересня 1965 р. «Про увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією запорозького козацтва» о. Хортиця оголошувався державним історико-культурним заповідником. Власне, Національним заповідник «Хортиця» став у квітні 1993 р. на базі цього історико-культурного заповідника 1965 р. Зараз до складу заповідника входять о. Хортиця, острови Байда, Расстебін, низка скель та скелястих островів – Три стоги, Середній, Близнюки, Дубовий, а також урочище Вирва на правому березі Дніпра. Площа заповідника дорівнює приблизно 2359,34 га [17; 101]. Заповідник фактично знаходиться в географічному центрі м. Запоріжжя, і його територія завжди була місцем інтенсивної та різноманітної господарської діяльності. Територія заповідника є особливим місцем, де пам'ятки історії та культури знаходяться та зберігаються в своєму природному середовищі, що, в свою чергу, є важливим аспектом збереження національної культурно-історичної спадщини. Це зумовлено тим, що територія, яку охоплює заповідник, протягом кількох століть майже не змінювалась як природне утворення. На території заповідника наявна низка довготривалих природних комплексів. Тут досі зберігаються вже практично зниклі через вплив людини в інших регіонах, типчакowo-ковильові («справжні»), петрофітні, псамофітні і лугові степи, які колись були основним природним багатством України. Також поширеними є плавневі луки, байрачні ліси, нагірні діброви, болотні та озерні комплекси.

О. Хортиця, на територію якого припадає більша частина заповідника, є одним з останніх збережених зразків порожистої частини Дніпра. Особливість геологічної будови, а саме: скелясті береги заввишки до 20 м, значний їхній вік (понад 2,5 млрд. р.), – стала причиною створення у 1974 р. геологічного заказника «Дніпровські пороги».

О. Хортиця – найбільший острів на Дніпрі (довжина 12,5 км, найбільша ширина – до 2,5 км). Національний заповідник «Хортиця» занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. «На його території налічується 63 пам'ятки археології та історії, 33 з яких перебувають на державному обліку. На території заповідника знаходяться 7 санаторіїв, 9 баз відпочинку, 1 дитячий табір відпочинку, 2 готелі, 3 ресторани, 3 водні станції, 2 театри, Запорізьке державне лісогосподарське об'єднання “Запорожліс”» [6; 90]. «Найбільшу цінність являє заплавна частина острова, сформована комплексом озер, проток та островів. У цих водоймах мешкає та нереститься багато видів риби. Її загальна площа майже 600 га, з яких чисельні озера та протоки займають понад 160 га., а острови – 460 га. Морфологічні характеристики озер різні: деякі водойми мають площу декілька гектарів (оз. Піщане і Кам'яне), інші – у декілька десятків гектарів (оз. Осокорове). Найменші глибини відмічені в оз. Домаха (0,5-1,5 м), найбільші – в оз. Голоківському (до 7,0 м) та оз. Качине (до 5,0 м). Середня глибина заплавних водойм складає 2,5–

3,0 м.» [11; 12]. Територія заповідника характеризується унікальним різноманіттям різних екологічних компонентів. Станом на 2003 р. відзначається, що тут виявлено понад 1100 видів рослин, зареєстровано 33 види рідкісних, 20 видів зникаючих і 105 видів ендемічних рослин. Особливу цінність являє тваринний світ НЗХ. 30 видів хребетних і 33 види безхребетних занесено до Червоної Книги [17; 102]. Природна складова заповідника активно вивчається його співробітниками з відповідних відділів. Про це свідчать їх публікації в різних виданнях. Так, наприклад, В. Петроченко опублікував результати досліджень герпетофауни острова Хортиця [15; 78–80]. В його статті дається розгорнута характеристика за видами плазунів о. Хортиця. Інше дослідження приділяє увагу іхтіофауні оточуючих островів водойм [11; 11–22]. За даними дослідників спостерігається зникнення багатьох видів риби. «Стосовно складу іхтіофауни заказника «Дніпровські пороги», зауважимо таке: за період від будівництва Каховської ГЕС і до теперішнього часу можна вважати, що з нього зникли 16 таксонів риби: мінога українська, білуга чорноморська, осетер російський, севрюга, річковий вугор європейський, оселедець азовсько-чорноморський прохідний, рибець звичайний, вирезуб причорноморський, підвуст звичайний, стерлядь прісноводна, бистрянка російська, чехоня звичайна, марена дніпровська, йорж-носар, пуголовка Браунера, пуголовка зірчаста. Рідкісними видами є ялець європейський, головень європейський, білізна звичайна, бичок жабоголовий, перкаріна азовська. Не визначений статус таких таксонів: клепець європейський, вівсянка, пічкур звичайний, в'юн звичайний, минь річковий» [11; 15]. Автори також зазначають, що загалом виявлено 9 таксонів риби, що належать до двох родин: коропові та окуневі.

Останнім часом у заповіднику ведуться розробки проектів реконструкції баз відпочинку та санаторіїв. Наприклад, у 2019 р. вийшла друком стаття, присвячена відновленню парку Хортицької національної академії [1; 88–90]. «Парк знаходиться на території згаданого національного заповідника, де на невеликому клаптику суші представлені зразки всіх природних ландшафтів і комплексів півдня України. Взагалі, створення об'єкта озеленення проходить три етапи: перший – проектування, другий – будівництво і третій – догляд за насадженнями і їх формуванням» [1; 88; 12; 185; 18; 11].

О. Хортиця, безумовно, є предметом постійних красназничих досліджень. Першим красназничем, який досліджував Запорізький край, а зокрема і Хортицю, був Я. Новицький. Зібрані ним матеріали стали основою для фундаментальної праці – монографії «Остров Хортиця на Дніпрі, його природа, історія, древности». На жаль, монографія побачила світ лише через 80 р. після написання [13]. Сучасні красназничі також продовжують традиції Новицького. Ґрунтовну популярну книгу в 2003 р. випустив відомий запорізький красназнич Ю. Вілінов [2]. В цій праці були детально розглянуті переважно історико-культурні пам'ятки Хортиці.

Саме історико-культурні пам'ятки о. Хортиця привертали і привертають увагу дослідників, зокрема, археологів. Значний внесок в археологічне вивчення Хортиці зроблено співробітниками заповідника. Але загалом на Хортиці працювало чимало археологів. Головні етапи археологічного вивчення острова Хортиці визначені в статті Д. Кобалі «Из истории археологических исследований Хортицы» [7; 201–211]. Повертаючись до хронологічного опису археологічного дослідження Хортиці необхідно згадати розкопки Я. Новицького. Саме він вперше в 1876 р. знайшов декілька предметів. «В одном из оврагов с помощью небольшой железной лопаты нам удалось открыть половину большой глиняной миски; в другой – небольшие ножницы, кусочек свинца в 1 ½ фунта весом, кузнечные щипцы и несколько мелочей, преимущественно ржавых; в третьем – несколько кусков железа» [13; 91]. В 1878 р. на Хортиці проведені наступні наукові археологічні дослідження В. Беренштамом. В процесі цих розкопок досліджені шість курганів скіфської доби. На жаль детальних відомостей про ці кургани та знахідки з них залишились лише в листі Беренштама до Новицького. Серед знахідок він називає бронзові вістрі стріл, фрагменти залізних речей, глиняний посуд та ін. Кобалія, який вивчав це джерело, датує ці речі скіфським, а деякі речі іще більш раннім часом [7; 202]. З 1882 до 1908 рр. на Хортиці працювали експедиції Я. Новицького. Загалом проведено 4 експедиції (1882 р., 1904 р., 1905 р., 1908 р.) під час яких досліджені різноманітні пам'ятки: майже п'ять курганних груп, менонітське кладовище XVIII ст. поблизу Мініхського укріплення, житлові приміщення часів російсько-турецької війни 1736–1739 рр. у Наумовій балці та ін.

Наприкінці 20-х рр. XX ст. поновлюється вивчення Хортиці в зв'язку з будівництвом ДніпроГЕСу; організовується перша в Радянському Союзі новобудовна експедиція, яку очолює академік Д. Яворницький. До експедиції залучені кращі фахівці-археологи України та Радянського Союзу. В межах робіт цієї експедиції А. Добровольським проведено розкопки на острові Середній Стіг, який зараз входить до складу заповідника. Матеріали, виявлені під час розкопок, дали початок новій археологічній культурі – середньостогівській [3]. Також в той час на території Хортиці працює загін П. Смолічева, який досліджував багаточисельну пам'ятку біля балки Ганновка, а також кургану групи № 5. Смолічев у звітах звертає увагу на негативний вплив господарської діяльності на

збереження пам'яток [10]. В 1936–1937 рр. В. Пешанов проводить дослідження зимівника XVIII ст. Також В. Пешанов відкрив землянку, що датується серединою XVIII ст. [7; 206].

У той час участь у дослідженні Хортиці бере ще один із видатних вітчизняних археологів – Ф. Камінський, який проводив дослідження на одному з курганів курганної групи № 2. У деяких працях він помилково названий В. Каменским. Феодосій Тимофійович Камінський (1888–1978) багато зробив для вітчизняного музейництва, археології та краєзнавства. Археологічну освіту отримав у Санкт-Петербурзі. Вільно володів чотирма іноземними мовами, кілька років брав участь у розкопках експедиції Говарда Картера в Єгипті, довгі роки був директором Миколаївського краєзнавчого музею, брав участь у створенні Ольвійського заповідника, провадив значні самостійні археологічні розкопки, розпочав дослідження видатної пам'ятки фінальної бронзи Дикий Сад, працював разом із Д.Яворницьким, брав активну участь у Дніпрогесівській експедиції. Збирав матеріали до історії запорізького козацтва. Двічі репресований. По поверненні та реабілітації працював співробітником Миколаївського краєзнавчого музею, брав участь у розкопках Ольвійської експедиції. В 1958 р. вийшов на пенсію. Трагічно загинув від рук грабіжників в 1978 р. у віці 90 р.

У 1941 р. на острові Байда (Мала Хортиця) почала роботу експедиція М. Макаревича. На жаль матеріали експедиції зникли. Як пише Кобалія зі слів О. Бодяньського, який, імовірно, брав участь в цій експедиції, експедицією розкрито енеолітичний шар і матеріали XVIII ст. [12].

У 1950 та 1953 рр. на о. Байда повертається експедиція В. Пешанова. Було закладено три шурфи в південно-західній частині укріплень XVIII ст., а також, імовірно, одна траншея в східній частині тих же укріплень, якою перерізано вал. Матеріал, який отримав Пешанов він відніс до доби бронзи, черняхівської культури та XVIII ст. [16]. Д. Кобалія зазначає, що за словами М. Остапенка в той же час в районі курганної групи № 1 працював гурток СШ № 20 [7; 206].

У зв'язку з утворенням у 1965 р. Історико-культурного заповідника на Хортиці розпочинаються систематичні роботи з його археологічного вивчення. В 1967 р. розпочинаються дослідження під керівництвом Р. Юри. Проведено ретельні розвідки на островах Хортиця та Мала Хортиця (Байда). Виявлені перспективні пам'ятки для подальшого дослідження, зокрема, на о. Байда в межах укріплень XVIII ст. та центральній частині острова Хортиця (низка курганів) [19]. У наступному році експедиція розпочала дослідження напівбастиону запорозької корабельні, розташованої на о. Байда. В межах укріплень закладено розкоп, який виявив землянку XVIII ст. з великою кількістю знахідок. Закладено траншею в центральній частині підвищення острова. В результаті виявлено дві землянки, горілий шар та матеріали Другої світової війни. Також перерізано південний вал укріплень. Виявлені матеріали XVI ст., а саме: втульчасті списи XV-XVI ст., пряжки, ножі, картеч, деталі крем'яних рушниць, бронзовий каламар XVI-XVII ст. На правому березі Дніпра між Канцерівським яром та Царською пристанню закладено два шурфи, де знайдено вуглисті шар та речі XVIII ст. – пружини замків крем'яних рушниць, риболовний гачок, гудзик від мундиру, уламок ножа, точильний брусок, численні ковані цвяхи та ін. [20; 21; 22]. Також знайдена монета 1520-х рр. Базуючись на цих знахідках, Р. Юра припустив, що саме тут знаходився «замок» Д. Вишневецького, рештки якого, на його думку, були знищені спорудами XVIII ст., тобто культурний шар був перевідкладений. Висновок Р. Юри щодо повної зруйнованості шару XVI ст. [22] негативно вплинув на подальше дослідження о. Байди. До 1990 р. дослідження Малої Хортиці припинились.

У 1970–1971 рр. у зв'язку з негативним впливом господарської діяльності на стан пам'яток О. Бодяньський, А. Сокульський та Т. Шевченко проводять охоронні розкопки правобережної частини Хортицького ретраншементу. В результаті досліджено кілька землянок і нерозорана частина валу. Також у 1971 р. проводяться дослідження та реконструкція редути № 1 тилової лінії укріплень 1738 р. У 1972 р. експедиція Сокульського проводить розкопки одного з курганів 5-ї групи, який раніше вже досліджувався Я. Новицьким. Застосування сучасної методики проведення дослідження дало змогу виявити дослідникам ще три поховання. [7; 208].

У 1976 р. на Хортиці розпочинають роботу Н. Козачок та С. Кравченко. Дослідниками відкрито низку пам'яток епохи бронзи, козацького часу. У 80-х рр. на Хортиці починають працювати С. Ляшко, В. Тимофєєв, Ю. Вілінов. У 1986 р. під час проведення археологічної розвідки в балках Костіна та Липова Ю. Вілінов та М. Остапенко знайшли підйомний матеріал другої пол. XVIII ст. (кераміка, цвяхи). У 1987 р. на місці цих знахідок проведені археологічні роботи, в ході яких виявлено кілька приміщень. У 1987-1988 рр. проводяться дослідження поселення сабатинівської культури у Липовій балці. [7; 208].

З кінця 80-х рр. поновлюються дослідження багатощарового городища на о. «Байда». За порадою О. Бодяньського завідувач відділу археології заповідника В. Іллінський закладає розкоп нижче укріплень XVIII ст. на терасі. В ході робіт виявлено матеріал доби ранньої бронзи та XVI ст. Разом із цими дослідженнями починаються вивчення пам'ятки в балці Молодняга. Ці роботи проводить Н. Козачок.

Пам'ятка мала складну стратиграфію, оскільки містила матеріал кількох епох (КБК, скіфи, XVIII ст.). Роботи проводились із залученням археологічних гуртків обласної станції юних туристів [7; 210]. Розкопки на острові «Байда» продовжуються з 1990 р. по сьогоднішній день із деякими перервами (1990–1995, 1997–1998, 2000–2001, 2003, 2006–2007, 2012, 2019). У південній частині о. Хортиця в 1990 р. Іллінським відкрито укріплене городище XIV–XV ст. У двох траншеях виявлено залишки валу, спалені дерев'яні конструкції, стовпові ями, розташовані в шаховому порядку. Вал разом з ескарпованим схилом мав висоту 4,5 м, рів мав глибину 1,5 м, а завширшки був 2,5 м. Таким чином загальний перепад висот становив ~6 м. Візуальне обстеження пам'ятки показало, що в плані вона мала форму правильного трикутника [5]. Роботи початку 90-х рр. дозволили визначити розташування та культурну приналежність низки поселень у балках Корнійчиха, Генералка та ін. [9].

У 1993 р. М. Остапенко розпочинає дослідження скіфського городища на Совутиній скелі. Був виявлений вал із залишками саманної стіни. В 1994–1995 рр. М. Остапенко закладає кілька траншей на півдні городища. Зафіксовано ескарп схилу та рів, глибина якого складала 4 м, на дні виявлена скіфська кераміка. Городище мало нетипову для скіфів чотирикутну форму. Автор відзначив вигідне розташування городища, яке зумовлювало контроль проходу по Дніпру [14]. В той же час розпочато дослідження без курганного могильника V ст. до н. е. в місцевості Канфарка. Розкопки виявили низку кам'яних кладок кільцеподібної форми. В межах кілець простежувались попелясті плями. Серед каменю закладок знайдені численні фрагменти античної та скіфської кераміки і уламки пастових намистин [7; 211].

У 1993–2000 рр. в урочищі Брагарня досліджується найбільше святилище доби бронзи на Хортиці. У 1997–1999 рр. досліджуються землянки штаб-квартири генерал-майора фон Братке (XVIII ст.). У 2000 р. знайдено залишки двох військових таборів XVIII ст. у Громушиній та Музичиній балках. У 1999 р. О. Тубольцевим розпочато і досі досліджується поселення? святилище? на правому борті балки Генералка. З 2005 р. під керівництвом Н. Гаврилюк продовжено роботи на курганних групах I, III, V. Планується музеєфікувати святилище доби бронзи, виявлено на місці розташування археопарку «Запорозька січ». Роботи велися Д. Кобалією, М. Остапенко, Ю. Рассмакіном та С. Татаріновим [7; 213].

Висновки. Розглядаючи історію становлення та розвитку Національного заповідника «Хортиця», можна зробити певні висновки. В історії археологічного вивчення Хортиці виділимо три етапи: краєзнавчий, загальнонауковий до створення заповідника та дослідження проведені вже після створення заповідника. Перший етап охоплює час від початку археологічного вивчення з сер. XIX ст. до 1920-х рр. Загальнонауковий етап розпочинається з початку роботи ДніпроГЕСівської експедиції і до створення заповідника, а третій етап – від створення заповідника до сучасності. Археологічне вивчення Хортиці на першому та другому етапах визначалось загальними тенденціями розвитку археологічної науки в Російській Імперії та в Радянському Союзі (виявлення археологічних пам'яток, створення археологічних карт, побудова регіональних періодизацій різних періодів археології та історії, виділення археологічних культур та поповнення колекцій музеїв). Першою спробою комплексного вивчення острова Хортиця була ДніпроГЕСівська експедиція під керівництвом Д. Яворницького. Створення в обласних краєзнавчих та історичних музеях відділів археології сприяло інтенсифікації вивчення острова в археологічному напрямку. Природничі ресурси, на жаль, на першому етапі за межі емоційного популярного опису фауни та флори не виходили (Новицький, 2005). На третьому етапі, після створення заповідника, постало питання систематичного вивчення Хортиці та прилеглих до неї територій як у культурному, так і в природничому значенні. Реалізацією цього напрямку стало вивчення козацьких пам'яток в другій пол. 60 – початку 70-х рр. Саме з цього розпочалось безперервне дослідження археології Хортиці. За роки існування заповідника щорічно проводяться розвідкові археологічні роботи. Завдяки їм були відкриті численні пам'ятки від палеоліту до XVIII ст. В природничому вивченні створений науковий опис фауни та флори, ведеться робота по відновленню ландшафтів Хортиці. Також за часів незалежності були поступово виведені з господарчого обігу більшість територій Хортиці. Розвивається популярність заповідника, з'являються популяризуючі природничі та історико-культурні публікації. Проведена робота та виділені етапи стануть в нагоді при подальшому плануванні роботи заповідника.

Список використаної літератури

1. Васильєва Т. Н. Реконструкція парка Хортицької національної академії. Сучасний стан і перспективи розвитку ландшафтної архітектури, садово-паркового господарства, урбоекології та фітомеліорації: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 4–5 квіт., 2019 р.). Львів: НЛТУ України, 2019. 334 с. С. 88–90.
2. Вилинов Ю. Остров в филиграни епох і путей. Монографія. Запорожжя: Полиграф, 2003. 206 с.
3. Добровольський А. В. Звіт про археологічні дослідження на території Дніпрельстану в 1927 р. Зб. Дніпропетровск. музею Дніпропетровськ, 1929. С. 61–160.
4. Іллінський В. Є., Пустовалов С. Ж. Фортеці острова Мала Хортиця (Байда). *Праці центру пам'яткознавства*. 1992. Т. 1. С. 142–156.

5. Ильинский В. Е. Городище на острове Хортица. *Вестник краеведа*. Тезисы научных докладов и сообщений (апрель 1991 г.) № 2. Запорожье, 1991.
6. Кирсанова Е. В. Экономические перспективы Запорожской области в сфере экологического туризма и оздоровления. *Управление современной организацией: опыт, проблемы и перспективы*. 2016. № 1. С. 89–91.
7. Кобалия Д. Р. Сквозь древние горизонты. Из истории археологических исследований на Хортице. Очерк. Заповідна Хортиця. Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. «Історія Запорозького козацтва: в пам'ятках та музейній практиці. Спец. вип. Запоріжжя, 2012, С. 201–211.
8. Козачок Н. Л. Памятники эпохи бронзы на о. Хортица. *Древности Степного Причерноморья и Крыма*. 1991. С. 82–94.
9. Козачок Н. Л. Отчет об археологической экспедиции «Хортица - 1990». *Архив НЗХ*
10. Козловська В. Археологічні дослідження на території Дніпрелістану. *Хроніка археології та мистецтва*, ч. 1 Київ, 1930.
11. Козодавов С. В., Рубцова Н. Ю. Стан іхтіофауни озер Головківське та Качине на території Національного заповідника о. Хортиця взимку 2013р. *Вісник Запорізьк. нац. ун-ту. Біологічні науки*. 2013. № 3. С. 11–22.
12. Кучерявий В. П. Озеленення населених місць: *Підруч.* Львів: Світ, 2005. 456 с.
13. Новицкий Я. Остров Хортица на Днепре, его природа, история, древности (за рукописом 1917 р.) 2-ге видання, доповн. Запоріжжя: ТанDEM-У, 2005, 120 с., іл.
14. Остапенко М. А. Скифские памятники северной части о.Хортица. *Древности Степного Причерноморья и Крыма №V*, Запорожье, 1995.
15. Петрученко В. И. Герпетофауна острова Хортица (Днепр). *Вестн. зоологии*. 1990. № 6. С. 78–80.
16. Пешанов В. Ф. Отчет о раскопках на М. Хортице. *Архив Запорозького обласного краєзнавчого музею*. Справа № 114.
17. Фурманова Ю. Г. Природно-исторические охраняемые территории и их организация на примере национального заповедника «Хортица». *Вестн. Воронежск. ун-та*. Сер. география и геоэкология. 2003. № 2. С. 99–103.
18. Шелегеда В. І., Шелегеда О. Р. Книга природи острова Хортиця. Знайомі незнайомці. Київ: Вольф Ю. В., 2017. 240 с.
19. Юра Р. О. Звіт про обстеження пам'яток запорозького козацтва в Дніпропетровській і Запорізькій областях в 1967 р. *Науковий архів ІА НАНУ*. – Ф. Е. № 5027.
20. Юра Р. О. Звіт про роботу Хортицької експедиції в 1968 р. НА ІА НАНУ. Ф. Е. № 1968/13 Г.
21. Юра Р. А. Работы Хортицкой экспедиции в 1968 г. *Археологические исследования на Украине в 1968 г.* Киев, 1969. Вып. III. С. 247–249.
22. Юра Р. О. Завдання вивчення пізньосередньовічних пам'яток України. *Середні віки на Україні*. Київ, 1971. Т. 1. С. 31–40.

References

1. Vasyleva T. N. Rekonstruktsiya parka Khortytskoy natsionalnoy akademyy. *Suchasnyy stan i perspektyvy rozvytku landshaftnoyi arkhitektury, sadovo-parkovoho hospodarstva, urboekolohiyi ta fitomelioratsiyi: Materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* (Lviv, 4-5 kvitnya 2019 r.).–Lviv, NLTU Ukrayiny, 2019. 334 s. Rekomendovano do vydannya Vchenou radouy. S. 88–90.
2. Vylynov Y U. Ostrov v fylyhrany épokh y putey. Zaporozhe: Polyhraf, 2003. 206 s.
3. Dobrovolskyu A. V. Zvit pro arkheolohichni doslidy na terytoriyi Dniprelstanu v 1927 r. Zbirnyk Dnipropetrovskoho muzeyu // Dnipropetrovsk, 1929 r. S. 61–160.
4. Illinskyu V. YE., Pustovalov S. ZH. Fortetsi ostrova Mala Khortytsya (Bayda) //Pratsi tsentru pamyatkoznavstva. 1992. T. 1. S. 142–156.
5. Ylynskyu V.E. Horodyshche na ostrove Khortytsa // Vestnyk kraeved. Tezysy nauchnykh dokladov y soobshcheny (aprel 1991 h.) N2. Zaporozhe, 1991.
6. Kyrsanova E. V. Ékonomycheskye perspektyvy Zaporozhskoy oblasti v sfere ékolohycheskoho turyzma y ozdorovlenyya. *Upravlenye sovremennoy orhanyzatsiyey: opyt, problemy y perspektyvy*. 2016. № 1. S. 89–91.
7. Kobalya D. R. Skvoz' drevnye horizonty. Yz ystoryy arkheolohycheskykh yssledovanyy na Khortytse. Ocherk. *Zapovidna Khortytsya. Materialy V mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Istoriya Zaporozkoho kozatstva: v pamyatkakh ta muzeyniy praktytsti. Spetsialnyy vypusk. – Zaporizhzhya, 2012, S. 201–211.*
8. Kozachok N. L. Pamyatnyky épokhy bronzy na o. Khortytsa. *Drevnasty Stepnoho Prychernomor'ya y Kryma II*. 1991. S. 82–94.
9. Kozachok N. L. Otchet ob arkheolohycheskoy ékspedytsyy «Khortytsa - 1990». *Arkhyv NZKH*
10. Kozlovskaya V. Arkheolohichni doslidy na terytorii Dniprelstanu // *Khronika arkheolohii ta mystetstva*, ch.1 Kyiv, 1930.
11. Kozodavov S. V., Rubtsova N. YU. Stan ikhtiofauny ozer Holovkivske ta Kachyne na terytoriyi Natsionalnoho zapovidnyka o. Khortytsya vzymku 2013r *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Biolohichni nauky*. 2013. № 3. S. 11–22.
12. Kucheryavyu V. P. Ozelenennya naselenykh mist: Pidruch. Lviv: Svit, 2005. 456 s.
13. Novytskyu Y A. Ostrov Khortytsa na Dnepre, eho pryroda, ystoryya, drevnasty (za rukopysom 1917 r.) 2-he vydannya, dopovn. Zaporizhzhya: Tandem-U, 2005, 120 s., il.
14. Ostapenko M.A. Skyfskye pamyatnyky severnoy chasty o.Khortytsa // *Drevnasty Stepnoho Prychernomor'ya y Kryma №V*, Zaporozhe, 1995.

15. Petrochenko V. Y. Herpetofauna ostrova Khortytsa (Dnepr). *Vestn. zoolohyy*. 1990. №. 6. S. 78–80.
16. Peshanov V. F. Otchet o raskopkakh na M. Khortytse. *Arkhiv Zaporozkoho oblasnoho krayeznavchoho muzeyu*. Sprava № 114.
17. Furmanova Y U. H. Pryrodno-ystorycheskye okhranyaemye terrytoryy u ykh orhanyzatsyya na prymere natsyonalnoho zapovednyka «Khortytsa». *Vestn. Voronezhsk. un-ta. Ser. heohrafyya y heoékolohyya*. 2003. №. 2. S. 99–103.
18. Sheleheda V. I., Sheleheda O. R. Knyha pryrody ostrova Khortytsya. *Znayomi neznayomtsi*. Kyiv: Volf YU.V., 2017. 240 s.
19. Yura R. O. Zvit pro obstezhennya pamyatok zaporozkoho kozatstva v Dnipropetrovskiy i Zaporizkiy oblastiakh v 1967 r. *Naukovyy arkhiv IA NANU*. F. E. № 5027.
20. Yura R. O. Zvit pro robotu Khortyts'koyi ekspedytsiyi v 1968 r. *NA IA NANU*. F. E. № 1968/13 H
21. Yura R. A. Raboty Khortytskoy ekspedytsyy v 1968 h. *Arkheolohycheskye yssledovannya na Ukrainy v 1968 h*. Kyev, 1969. Vyp. III S. 247–249.
22. Yura R. O. Zavdannya vyvchennya piznoserednovichnykh pamyatok Ukrainy. *Seredni viky na Ukraini*. Kyiv, 1971. T. 1. S. 31–40.

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ РАБОТА В НАЦИОНАЛЬНОМ ЗАПОВЕДНИКЕ «ХОРТИЦА»

Ольговский Сергей – кандидат исторических наук профессор кафедры музееведения и историко-культурных ценностей, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев
Пустовалов Василий – аспирант кафедры музееведения и историко-культурных ценностей, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев

Рассматриваются история изучения острова Хортицы, его природно-культурный потенциал, возникновение и этапы становления заповедника на его территории. Проанализированы обобщающие работы различных авторов по исследуемой теме. Большой вклад в изучение острова и в развитие заповедника сделали Яворницкий, Новицкий, Добровольский, Пешанов, Юра, Козачок, Ильинский, Пустовалов, Остапенко, Кобалия и др. Автор приходит к выводу, что в истории изучения острова Хортицы выделяются этапы: краеведческий, общенаучный, этап исследования острова Хортицы в рамках заповедника. Развивается популярность заповедника, появляются популяризирующие публикации. Проведённая работа и выделенные этапы пригодятся для дальнейшей планировки работы заповедника.

Ключевые слова: заповедник, Хортица, исследования, культурное наследие.

RESEARCH WORK IN «KHORTYTSIA» NATIONAL RESERVE

Olgovskiy Sergiy – Candidate of Historical Sciences Professor of the Department of Museology and Historical and Cultural Values, Kiev National University of Culture and Arts, Kyiv
Pustovalov Vasyl – postgraduate of the Department of Museology and Historical and Cultural Values, Kiev National University of Culture and Arts, Kyiv

The article examines the history of the study of the island of Khortitsa, its natural and cultural potential, the emergence and stages of the formation of the reserve on its territory. The generalizing works of various authors on the topic under study are analyzed. Yavornitsky, Novitsky, Dobrovolsky, Peshanov, Yura, Kozachok, Ilyinsky, Pustovalov, Ostapenko, Kobalia, etc. made a great contribution to the study of the island and to the development of the reserve. The author comes to the conclusion that the following stages are distinguished in the history of the study of the island of Khortitsa: 1) local history, 2) general scientific, 3) research stage of the island of Khortitsa within the framework of the reserve.

Key words: reserve, Khortytsia, research, cultural heritage.

UDC 069(477)

RESEARCH WORK IN «KHORTYTSIA» NATIONAL RESERVE

Olgovskiy Sergiy – Candidate of Historical Sciences Professor of the Department of Museology and Historical and Cultural Values, Kiev National University of Culture and Arts, Kyiv
Pustovalov Vasyl – postgraduate of the Department of Museology and Historical and Cultural Values, Kiev National University of Culture and Arts, Kyiv

The article enlightens the history of research and exploration of the island of Khortytsia, its natural and cultural potential, emergence and stages of formation of historical and natural reserve on its territory.

The history of «Khortytsia» National Historical and Natural Reserve dates back to 1958, when the island of Khortytsia was assigned the status of local natural monument. Seven years later, it was declared the National Historical and Cultural Reserve.

The territory of reserve consists of the island of Khortytsia its own, the islands of Baida and Rozstebyn, number of separate rocks and rocky islands (Serednii Stih, Blyzniuky and Dubovyi), as well as of the stow (ecosite) Vyrva, situated on the right bank of Dnipro river. The reserve area is 2,359.34 hectares. In fact, the reserve is located in the center of large city of regional significance – Zaporizhia, and thus it is included in the urban infrastructure. The island of Khortytsia is one of the few rarest places in Ukraine, where the ancient landscape of steppe with its authentic vegetation have been preserved.

The generalizing treatises of various authors, dedicated to the topic under study, were analyzed. It is noted that the nature, flora and fauna of the reserve are actively studied. The records and monitoring of rare and endangered species are being conducted, the efforts to restore them are being made. The great contribution to archaeological study of the island and to development of the reserve has been made by Yavornytskyi D. I., Novytskyi Ya. P., Dobrovolskyi A. V., Peshanov V. P., Yura R. A., Kozachok N. L., Ilyinskiy V. Ye., Pustovalov S. Zh., Ostapenko M. A., Kobaliya D. R. and others. The author concludes that in the history of study of the island of Khortytsia, three stages can be marked out: local history study, general scientific study and stage of the study of the island of Khortytsia within the framework of the reserve.

The last stage of study is distinguished by systematicity and consistency in the implementation of plans. This brings good results. The popularity of the reserve is constantly increasing, the number of scientific and popular publications is growing. The booklets and the reserve guides are published. Based on the results of carried out analysis, the specific conclusions are drawn. Particularly, it is concluded that the specified stages of the study can be used in planning of research work not only of the team of «Khortytsia» National Historical and Natural Reserve, but also of the teams of other Ukrainian reserves with the integrated protection of the natural and cultural-historical resources.

Key words: reserve, Khortytsia, research, cultural heritage.

Надійшла до редакції 2.11.2020 р.

УДК 902.03:008:[001.04+001.82]

АРХЕОЛОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ ЯК КУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ: ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Москаленко Андрій Вікторович – аспірант,

Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ

<http://orcid.org/0000-0002-7029-605X>

DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v35i0.385>

andrusha721@gmail.com

Стаття присвячена аналізу термінів, пов'язаних із трьома культурологічними аспектами функціонування археологічних експедицій: адаптаційним, організаційним, субкультурним. Проводиться розмежування близьких, але не тотожних понять. Визначається співвідношення понять «археологічна експедиція» та «постійно-діюча археологічна експедиція». Розкривається сутність деяких елементів експедиційної субкультури археологів, зокрема таких як «ритуал» «посвяти в археологи» та професійне свято День археолога. Автор доходить висновку, що на сучасному етапі термін «експедиція» в контексті археологічних експедицій має щонайменше кілька значень. Автор пропонує відмежовувати поняття «професійна субкультура археологів» і «археологічна експедиційна субкультура».

Ключові слова: археологічна експедиція, постійно-діюча археологічна експедиція, професійна субкультура археологів, археологічна експедиційна субкультура, археологічний фольклор, студентський фольклор.

Постановка проблеми. Термінологічний апарат є основою будь-якого напрямку наукових досліджень, тим підґрунтям, на якому він базується. Без чіткого визначення понять, без ґрунтового термінологічного аналізу подальші наукові дослідження в галузі ризикують стати малоефективними і навіть шкідливими, адже плутанина в термінах може призвести до нерозуміння предмету дослідження і, як наслідок, – до хибних висновків.

Одним з об'єктів дослідження, термінологічна база якого в історіографії проаналізована доволі слабо, є археологічна експедиція. Сутність археологічної експедиції значно ширша, ніж суто науково-дослідна організація археологів, особливо якщо мова йде про польовий табір археологічної експедиції. Останній включає в себе ряд аспектів ненаукового характеру, пов'язаних із влаштуванням побуту і організацією дозвілля учасників експедиції.

Останні дослідження та публікації. У вітчизняній та зарубіжній літературі існують словники археологічних термінів, але в переважній більшості це терміни суто археологічного характеру [3, 14]. Цікаві для культуролога професійні «жаргонізми» і експедиційний сленг археологів у ці словники, зазвичай, не потрапляють [7; 90].

У деяких публікаціях можна зустріти поодинокі визначення окремих понять, пов'язаних з археологічними експедиціями. Зокрема, такі визначення представлені в працях Ю. Фігурного, Т. Любчанської, А. Золотухіна та ін. Однак ці визначення здебільшого носять суто констатуючий характер без спроби ґрунтового аналізу етимології та значення того чи іншого терміну. Деякі з понять не мають чіткого формулювання в літературі, деякі – визначення, у формулюванні і розумінні ряду інших – існує плутанина.

Загалом же спеціальних публікацій, присвячених аналізу понятійно-категоріального апарату археологічних експедицій як культурного явища, в історіографії досі не існує, що і зумовлює **актуальність** цієї статті.